

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 50
Sayfa/Page: 47-68
ISSN: 1302-6879

Denizli'de Mübadillerin Yerleşim Sorunları Housing Problems of Refugees in Denizli

• Yusuf Ziya BİLDİRİCİ*

Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Denizli/Türkiye,
Associate Prof., Pamukkale University,
Faculty of Science and Literature,
Department of History, Denizli/Turkey,
yziya@pau.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0161-1984

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
24/06/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
22/08/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
31/12/2020

Atf: Bildirici, Y.Z. (2020). Denizli'de Mübadillerin Yerleşim Sorunları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 47-68

Citation: Bildirici, Y.Z. (2020). Housing Problems of Refugees in Denizli. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 50, 47-68

Öz

Cumhuriyet Döneminin en yoğun göç hareketi, 1923 yılında gerçekleştirilen Türk-Yunan halklarının karşılıklı değişimidir. Lozan Görüşmeleri sırasında kabul edilen mübadele protokolünün 1 Mayıs 1923'ten itibaren uygulanırılığı kabul edilmiş ve bu süreç içinde, Batı Trakya hariç, Yunanistan'daki Müslümanların Türkiye'ye göçürülmesi, Ortodoks Osmanlı vatandaşlarının da Yunanistan'a göçürülmesi karşılıklı olarak kabul edilmiştir. Bu değişimin sonucu Yunanistan ve Balkanlardan gelen göçmenlerin malları ve iskânına ilişkin olarak çıkartılmış olan kanun gereği, mübadil olarak tanımlanan göçmenler ile mülteciler, Rumların bıraktıkları evlere, topraklara, Anadolu'dan giden Rumlar da Türklerin bıraktıkları ev ve mülklere yerleşmişlerdir. Türkiye'ye gelmeden önce Yunanistan'daki fanatikler ve Balkan devletlerinin homojen ulus yaratma çabaları nedeniyle birçok sıkıntılar yaşayan mübadiller, özellikle 1924 yılından itibaren yapılan yerleşimlerinde yeni sorunlarla karşılaştılar. Göçmenlerin çoğunluğu yeni yerlerine uyum sağlayıp, üretici konuma geçene kadar yoksulluk çektiler. Bazı göçmenler de iskân edildikleri yerleri terk ederek yaşamlarını başka yerlerde sürdürdüler. Bu çalışma mübadele kapsamında Denizli'ye 1924 yılından itibaren gelen göçmenlerin yerleşimleri sırasında yaşadıkları yerleşme sorunlarını, yer değiştirme çabalarını, Hükümet'in iskân politikası sırasında göçmenlerle yaşanan olayları incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma sırasında yazılı kaynaklar ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgeleri kullanılarak Denizli'ye gelen göçmenlerin üretici konuma geçene kadar olan süreçte yaşadıkları gelişmeler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Denizli, Cemal Bey, nüfus, mübadele, sorunlar.

Abstract

The most intensive migration movement of the Republican Period is the exchange of Turkish and Greek people in 1923. The exchange protocol, accepted in the Treaty of Lausanne, has come into effect since the 1st of May, 1923 and in this process, except Western Thrace, it is mutually accepted that Muslims in Greece will come to Turkey and the Orthodox Ottoman citizens will be sent to Greece. The result of this change is that immigrants and refugees, who are identified as exchangees, were resettled in the houses and properties that are left behind by Greeks, and the Greeks leaving Anatolia were resettled in the homes and properties of the Turks according to the law on property and settlement of immigrants that came from Greece and Balkans. Exchangees, who experienced many difficulties before coming to Turkey because of the homogenous nation-building efforts of Balkan states and fanatics in Greece, run into new difficulties especially in their settlements since 1924. While the majority of exchangees lived in poverty until they adapted to their new location and became a producer, others left their settlements and maintained their lives elsewhere. The aim of this study is to examine settlement problems, replacement efforts, and the events during the resettlement policy of the Government experienced by immigrants coming to Denizli since 1924 as a part of the exchange. During the study, the written sources and the developments experienced by the immigrants coming to Denizli will be examined by using the Prime Ministry Republic Archive documents.

Keywords: Denizli, Cemal Bey, population exchange, problems.

Giriş

Balkan Savaşı’ndan sonra Bulgarlar homojen devlet kurma amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla topraklarındaki Müslüman Türkleri ve Yunanlıları; Yunanistan ise Müslüman Türkleri, Arnavutları ve diğer ulusları topraklarından çıkarmak için baskı ve şiddete başvurmaya başlamışlardı. Bunun sonucunda Balkanlar’da büyük bir göç hareketi yaşanacaktır. Bu göçlerden en çok Balkan Türkleri etkilendiler. Balkan Savaşları’ndan önce başlayan göçler özellikle Balkan Savaşları’ndan sonra yoğunlaşmıştı. Balkan Savaşları’nda Osmanlı Devleti’nin büyük oranda toprak kaybetmesi üzerine yaklaşık 100.000 Müslüman Türk Anadolu’ya göç etti. 1913 yılında ise bu sayı 190.000’e ulaştı. 1913 İstanbul Antlaşması’na göre 48.750 Müslüman Türk Trakya’dan göç etmişti (Kodaman, 2008: 19-20).

Türkiye Balkanlardan aldığı göçten sonra Lozan’da imzalanan 30 Ocak 1923 tarihli Türk ve Rum Mübadelesine Dair Sözleşme ve Protokol gereği, Yunanistan topraklarında yaşayan Müslüman uyrukların mübadelesini yürütmek için uğraşmıştır. Bu anlaşma gereği Türkiye toprakları önemli bir göç dalgasına sahne oldu. Yunanistan’ın

uğruna büyük servet döktüğü Anadolu macerasının siyasî ve ekonomik etkileri belirginleşmeye başlamıştı. Yunanistan'ın uğradığı yenilgi hem ülkeyi hem de Türkiye'yi ilgilendiren sorunlar yarattı. Çünkü, Yunanistan, mübadele öncesinde, Anadolu'dan kaçan Ortodoks göçmenlerin barınma ve beslenmelerini yerine getirmek gibi kabarık bir sorunla karşılaşmışken, topraklarında yaşayan Müslümanlara yerlerini terk etmeleri için yoğun baskılar yapmaktaydı. Ortaya çıkan sorunlar bakımından, Türkiye de zor bir durumdaydı. Batı Anadolu'daki sakinlerinin konut, beslenme ve sağlık sorunlarıyla ortaya çıkan ekonomik zorluklar, yeni Türkiye'nin idealist, girişimci kadrolarının çabalarıyla ortadan kaldırılmaya çalışılırken, Yunanistan'daki baskıdan kaçan Müslümanlarla sayıları 500.000'e ulaşan mübadele göçmeninin yerleşim ve diğer sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalmıştı (Arı, 1989: 692).

Çalışmamızda mübadele sözleşmesi gereği Denizli'ye gelen göçmenlerin yerleştirilmeleri sırasında ortaya çıkan sorunlar arşiv belgeleri kapsamında incelenerek ortaya konulmuştur. Mübadele kapsamında Denizli'de yerleşimleri yapılan göçmenler başlangıçta konut, arazi ve uyum sorunları yaşadılar. Terkedilmiş bir binada birkaç aile ile yaşamaya başlayan mübadiller arasında ortak kullanım konusunda anlaşmazlıklar yaşandı. Kazalardaki mübadillere ise iktisadî hane denilen ahşap baraka evler yapılmaya başlandı. Ödeneklerin zamanında gelmemesinin yanı sıra kazalara sonradan gelen göçmenler nedeniyle yerleşimlerde sıkıntılar baş gösterdi. Mübadiller arasında sık görülmemekle birlikte ortaya çıkan sorunlardan biri de bölünmüş aileler ve uyum konularında yaşanmıştır. Verilen arazilerin ekilmesi, ürünlerin hasadı konuları dayanışmayı gerektirdiğinden, çeşitli nedenlerle ailelerinden kopanlar yalnızlıklarını gidermek için yakınlarının buldukları kentlere gitmek istemişlerdir.

1. Hârikzedeler Sorunu

Hârikzede terimi Millî Mücadele ve mübadillerin yerleşimleri sırasında Denizli'yi yakından ilgilendiren bir konu olduğundan, açıklanmasında yarar görmekteyiz. 3 Temmuz'da Yunanlıların Aydın'a girmeleri üzerine Denizli Mutasarrıflığı, önemli bir kısmı öldürülen memurlardan geri kalanların Aydın'dan ayrılmak durumunda kaldıklarından, asayişini temin edecek kimsenin kalmadığını; Müslüman ve Hristiyan halkla birlikte kurtulabilenlerin sefil hallerine karşı acil önlemler alınmasını Dâhiliye Vekâleti'nden insaniyet namına rica ediyordu. Aydın Muhacirin Cemiyeti Reisi Mustafa, İngiltere, Fransa, Amerika ve İtalya devletleri

mümessillerine çektiği telgrafla Aydın civarındaki Yunan tecavüzlerinden kaçıp canlarını kurtaran binlerce insanın Denizli, Nazilli, Çine, Koçarlı, Yeni Pazar civarlarında sefil ve perişan hallerine bir çare bulunmasını istiyordu. Aydın’daki Yunan mezalimin boyutlarını incelemek üzere Osmanlı Hükümeti’nden bir yetkilinin 1919 Ağustos’u ortalarında bölgeye gelmemesi, Kuvayı Milliye komutanlarını huzursuz etmekteydi. Zulümden kaçanları barındırmak ve beslemek ciddî bir sorun olmuştu. Her türlü olanaksızlık ve sefalet içinde Denizli kazalarına kaçan halk Dinar’ı dahi doldurmuştu. 12. Fırka Komutanlığı Yunan zulmünden kaçarak hayatını kurtarabilen mağdur ve muhacirlerin işlerinin sağlanması için, 16 Ağustos’ta mahallî millî heyetlerden yardım toplamaya çalışıyordu (Bildirci, 2010: 22-24).

Kuvayı Milliye komuta kademesi ise Yunan mezaliminden kaçarak Türklere sığınan Rum aileleri koruma altına alarak insanlık örneği sergilemekteydi. Yaz sıcaklığında açık alanlarda ve Menderes Nehri yakınlarına yığılan binlerce halkın açlık tehlikesi geçirmesi Denizli’nin kaynaklarını zorlamıştı. Bunların yanı sıra, Aydın’ın Yunan işgaline girmesi nedeniyle hasadı yaklaşan ürünlerden Türk Ordusu yeterince yararlanamamıştı (Müderrişoğlu, 1994: 39).

İşte böyle bir ortamda evi barkı tahrip edilip, yakılan, her şeylerini bırakıp Aydın’daki Yunan vahşetinden Denizli ve çevrelerine kaçan, Menderes Irmağı kenarlarında açlıktan ölme tehlikesi geçiren bu insanlara, yangından kaçanlar anlamında hârikzedeler yakıştırması yapılmıştır.

Denizli’de boş binalar mübadele öncesi Balkan muhacirleri, hârikzedeler, memurlar ve askerî görevlilerce işgal edilmişti. Hükümet, mübadeleyle gelen göçmenler ile Doğu vilâyetleri mültecilerine konut bulabilmek için çare aramaktaydı. İmar, İskân Kanunu hükümlerine göre; 800 kuruştan aşağı maaş veya 40 liradan az ücret ve gündelik alan muhacir, mülteci, istilâzede ile müstahdemler muhtaç addolunmaktaydı. Savaş ve işgal nedeniyle evleri yıkılarak yakılan hârikzedelerin buldukları yerlerden başka yerlerde evleri veya herhangi bir gelir kaynağı olanları muhtaç sayılmıyorlardı, Ayrıca terk edilen Rum ve Ermeni mülklerine yerleştirilen muhacir, mülteci hârikzede ve istilâzedelerden hiçbir surette icar alnamaz denilmekteydi (İskân Tarihçesi, 1932: 16, 36, 56).

Mübadillere yaşayacakları konutların teminine çalışıldığı, ellerinde hiçbir şey kalmamış hârikzedelerin buldukları yerlerden çıkarılmaları gerektiğinin söylenmeye başladığı zaman Başvekil İsmet Paşa, 26 Eylül 1924’te, yerleşim işlerinin on beş gün içerisinde

sonuçlandırılmasına çalışılacağını duyurdu. Söz konusu duyuruda İsmet Paşa, memurların, hârikzedelerin vaktiyle yerleştirildikleri evlerden çıkarılmamalarını, ancak altı odadan fazla evlerde iki memur ailesinin oturtulmasını; bekârlara birer oda verilmesini, özel evi olan memurların terkedilmiş evlerden yararlandırılmamasını duyurarak (Arı, 1989:655-656) tartışmalara neden olan konut konusuna açıklık getiriyor, hârikzedelerin acınacak hallerine devletin şefkat elini uzatıyordu.

Dâhiliye Vekâleti 14 Ocak 1925 tarih ve 2040 no'lu tamimle yerleşim sırasında istilâzede ve toplamı 14 bini aşkın hârikzedeleri; Doğu vilâyetlerinin işgali üzerine iç kısma göçenler, Yunan işgali savaş nedeniyle konutları yakılıp yıkılanlar, savaş nedeniyle Kıbrıs, Halep, İskenderun, Antakya, Suriye, Kafkasya, Rusya ve Irak yöreleriyle diğer Müslüman ülkelerden gelenler (İskân Tarihçesi, 54-55, 137) olarak belirtecekti.

İşgale uğrayan Doğu, Batı Anadolu ve Çukurova'da hem yakınlarını kaybeden, hem de konutları yakılarak yerleşkesiz bırakılan, savaş sırasında cephelerde düşmanla çarpışan ve hârikzede olarak tanımlanan bu talihsiz insanlar, Millî Mücadele'den sonra İzmir'de dayanışma amacıyla birlik ve cemiyet (Ahenk, 10.08.1923) kurarak kenetlenmişlerdi.

2. Mübadillerin Denizli'de Yerleştirilmeleri

Hükümet, 17 Temmuz 1923 tarihinde yayınladığı kararname ekinde Türkiye'ye Balkanlardan gelecek göçmenlerin belirlenen yerleşkelere dağıtılmasını kararlaştırmıştı (İskân Tarihçesi, 18). 13 Ekim 1923 tarihli yasayla Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti (MİİV) kurularak, 8 Kasım'da Mübadele, İmar ve İskân Kanunu kabul edildi. Vekâlet, vapur şirketleriyle yaptığı anlaşmadan sonra Yunanistan'da Selanik, Kavala limanları ile Girit Adası'ndaki Hanya, Kandiye ve Resmo limanlarından alınan mübadiller İstanbul, Samsun, İzmir, Antalya ve Mersin limanlarına taşınmaya başladılar (Çapa, 1990: 51-52).

Sözleşme ve protokol gereğince 1 Mayıs 1923 tarihinde resmî olarak başlaması gereken mübadeleye Kasım ayında başlanabilmişti. Mübadiller 1924 yılı içinde taşıma sözleşmesi yapılan Seyr-i Sefain İdaresi vapurlarıyla Türkiye'de plânlanan yerleşim yerlerine gelmeye başladılar. Hayatında ilk defa deniz yolculuğu yapan kimi mübadiller Yunanlı fanatiklerin soygun ve yağmalarından kurtarabildikleri mallarını da yanlarına almışlardı. Balkan devletlerinin homojen bir ülke yaratma politikaları sonucunda yaşadıkları topraklardan göçe

zorlanan Türkler de zor şartlarda ve çoğunlukla malları, eşyaları alıkonulmuş olarak yola çıkmışlardı (Erdal, 2014: 124,127).

Lozan Konferansı’nın tamamlanmasından bir hafta önce, 17 Temmuz 1923’te İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi’ne göre Anadolu 8 yerleşim mıntikasına ayrılmıştı. MİİV, mübadiller için Samsun, Trakya, Balıkesir, İzmir, Bursa İstanbul, İzmit, Antalya, Konya, Adana merkezli yerleşim mıntikasını 10’a çıkardı (Arı, 2003:50-52). Vekâlet İzmir, Aydın, Muğla, Denizli’den oluşan 4. İmar, İskân Mıntıka Müdürlüğü’ne (4. İİMM) İhsan Paşa’yı atadı (Keskin, 1989: 92).

4. Mıntıka’ya Drama, Kavala ve Selanik taraflarından 4 bin tütüncü, 20 bin bağcı ve çiftçi ile 40 bin zeytinci yerleştirilmesi kararlaştırılmış, Grebene, Naslıç, Kesriye, Kavala, Siroz, Drama ve Florina’dan mübadiller getirilmişti (İskân Tarihçesi, 18). Kavala, Grebene, Siroz, Radovişte civarından zorunlu göçe tabi olan mübadiller Denizli merkezde, Grebene’nin Hisarlı ve Vraşno köylüleri Honaz kazasında, Kavala’dan gelenler Çal kazasında (BCA, 272.11.19.91.18-15), Florina ve civar köylerden gelen mübadiller Sarayköy’de (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA], 272.12.50.104.5) yerleştirildiler. Denizli’nin diğer yerleşim yerlerine yoğun bir mübadil göçü yapılmamıştır.

Denizli Sancağı’nın 1900 yılı verilerine göre 213.493 toplam nüfusunun 3.062’si Rumlardan oluşmaktaydı. Rum nüfus merkezde 1.758, Sarayköy’de 614, Çal’da 158, Tavas’ta 28, Buldan’da 4 kişi olarak dağılmıştı (Toker, 1973: 19). Yunan ordusunun yenilgisinden sonra Rumların Denizli genelinde terk ettikleri evlere mübadiller yerleştirildiler. Denizli İmar ve İskân Müdürü Asaf Bey 17 Temmuz 1924 tarihi itibarıyla Denizli’ye yerleştirilen 2.240 mübadilin konumlarını şöyle belirtmişti (BCA, 272.11.19.91.18-15):

Tablo: 1

NÜFUSU	MEMLEKETİ	NEREDE İSKÂN EDİLDİĞİ
637	Kavala Samakol	Nefs-i Denizli’de (Hanelerde)
444	Siroz-Zilhova	Nefs-i Denizli’de (Hanelerde)
300	Nefs-i Grebene	Nefs-i Denizli’de (Hanelerde)
141	Radovişte Kasabası	Nefs-i Denizli’de Medreselerde)
180	Grebene-Hisarlı	Korucuk Çiftliği’nde
284	Grebene-Vraşno	Honaz nahiye merkezinde
254	Kavala Kıbtî	Çal kazasında

DİE verilerine göre 1923-1927 yıllarında Denizli’ye 2.728 mübadil yerleştirildiği (Goularas, 2012: 132) bilgisi, yerleşim yerleri değiştirilerek şehre kayıt dışı gelen göçlerden kaynaklandığı şeklinde

değerlendirilmektedir. Bazı kaynaklar Denizli'ye yerleştirilen mübadillerin 1.382'sini erkek, 1.346'sının kadın (McCathy, 1998: 195) olduğunu belirtirken, 430 ailenin 1.740 nüfusla Denizli'ye geldiklerini, mübadillere 193 ev, 141 dükkân, 14.511 dönüm toprak (Kodaman, EK: VI) verildiğini, 1926 yılı itibariyle Denizli ve kazalarında toplam 528 mübadil, 82 gayrı mübadil ve 62 Doğu vilâyetleri mültecisi yerleşti yapıldığını (Güner, 2007: 1265) belirten çalışmalar da bulunmaktadır. Oysa, elimizdeki arşiv belgelerinde Denizli'ye 2.240 mübadil, 137 Doğu vilâyetleri mültecisinin (BCA, 272.80.4.12.3-9) geldiği belirtilmektedir.

Bölge dâhilinde bulunan Afyon ve Denizli mıntıkasında yaşanan en önemli sorun firarlar ve konut azlığı olmuştur. Türkiye'den ayrılan Rumların terk ettiği binalar oturulamayacak durumdaydı. Yunanistan'ı terk eden Türkler gasp edilen mallarını geri alamadıkları gibi birçokları sahip oldukları serveti bırakıp göç etmişlerdi. Bu durum Hükûmetin yerleşim sırasındaki harcamalarının artmasına neden olacaktır (İpek, 2000: 169-170). Denizli Vilâyeti'ne gelen mübadiller nedeniyle 4. İMM, terkedilmiş evlerin onarımı ve yeni baraka evler yapılması, subay ve memurların işgalindeki evlerin boşaltılarak mübadillere verilmesi sorunlarıyla karşılaşmıştı.

Mübadillerle Balkan Savaşı'ndan sonra Denizli'ye gelerek yerleşen Balkan göçmenleri Rumlardan kalan evlerde yerleştirilerek kendilerine yeterli arazi, bahçe, dükkân, tohumluk, çift hayvanları ve çeşitli tarım aletleri verilerek üretici konuma getirilmişlerdi. 18 Ekim 1912 tarihinden 17 Kasım 1923 tarihine kadar gelen mübadillerle istilâzede Doğu vilayetleri mültecileri ve harîkzedeler terkedilmiş evlere yerleştirildiler. Doğu mültecilerinden yol masrafını karşılayabilenlerin önceki yurtlarına dönebileceklerini bildiren Hükûmet, dönme olanağı bulunmayanları çeşitli vilâyetlere gönderdi. Denizli'ye getirilen Doğu mültecilerinden 137 kişi için ne merkezde ve ne de kazalarında boş ev bulunmadığından dolayı Valilik mesken sıkıntısı çekmekteydi (BCA, 272.80.4.12.3-9).

Vilâyet merkezinde ve kazalardaki boş binalar mübadillerin sayısını karşılamaktan uzaktı. Bu nedenle birkaç ailenin bir eve yerleşti yapılmıştı. Bir miktar baraka ev yapıldığı takdirde 2-3 aile bir arada yaşayabileceklerdi. Denizli Valiliği mübadillerin konut sorununu çözmek amacıyla tarıma uygun olmayan boş arazi civarında 50'şer haneli iki köyün yapımına başladı (BCA, 272.11.19.91.18-4, 1).

Denizli değişik iklim özellikleriyle tütüncülük, tarla ve bahçe tarımının yapılmasına uygun kazaları olmasına karşın, diğer vilâyetlere göre daha az mübadilin yerleştirildiği şehirlerimizdendi.

Valiliğin ve İmar İskân Müdürlüğü’nün çabalarıyla mübadillerin hiç biri açıkta bırakılmamış, sıkışık durumda yaşayan mübadillerin tamire muhtaç 15 eve yerleştirilmesi plânlanmıştı. Ayrıca Valilik, kira suretiyle memurların ve zabitanın ellerinde bulunan evleri müdüriyetçe boşalttırarak konut sorununu çözmeye çalıştı. Şehirde çeşitli gerekçelerle verilen araziyi kabul etmeyenler dışında tüm mübadillere ekilebilir arazi dağıtılarak (BCA, 272.11.19.91.18-6) üretici konuma geçmelerine ortam hazırlanmıştı.

Dâhiliye Vekâleti, mübadillerin gereksinimi olan ev sayısını Denizli Valiliği’nden sordu (BCA, 272.80.4.12.3-15). Valilik, merkezde 20, Sarayköy kazasında 10, Honaz nahiyesinde 10 baraka ev yapımı için 12.000 ve Denizli merkez, Sarayköy ile Honaz’da tamiri gereken 45 ev için 5 bin liranın gerektiğini 26 Haziran’da Dâhiliye Vekâleti’ne bildirdi (BCA, 272.80.4.12.3-24). Vekâlet, 14 Temmuz 1926’da 45 evin tamiri için Valilik adına 3 bin lira havale çıkardı (BCA, 272.80.4.12.3-25). Valilik gönderilen havaleyle tamiratları sürdürürken diğer tamirler için 4 bin liraya gereksinim duyulduğunu yazdı (BCA, 272.80.4.12.3-26).

Yerleşim ve arazi konularında istekleri karşılanmayan mübadiller sıkıntı yaşadıklarını dillendirerek sorunlarına çare bulunması için MİİV’ne yazılı başvuruda bulunmuşlardı. Asaf Bey, mübadillere arazi verilmediği hakkındaki iddialar üzerine, eldeki konutlarla yerleşimde sıkıntı çekilmeyeceğini MİİV’ne açıklamış (BCA, 272.11.19.91.18-4, 1), Vekâlet, ev ve arazi kiralarnın derhal feshedilerek mübadillere devredilmesi konusunda gayret gösterilmesini 5 Ağustos’ta Valilik’ten istemişti (BCA, 272.11.19.90.8). Asaf Bey, Valinin direktifi üzerine kirada kalan zabita ve memurların oturdukları evlerden çıkarılması işini hızlandırarak 15 evin tamiratını yaptırmaya çalıştı (BCA, 272.11.19.91.18-2, 3).

Bu sorunlar yaşanırken, mübadillerin yerleştirilmeleri sırasında vekâletlere ait görevlerin iç içe geçmesi, MİİV’nin imar ve yerleşim işlerinde yetersiz kaldığı 5 Kasım 1924’te TBMM’nde tartışılmış, 11 Aralık’ta çıkarılan 529 sayılı yasayla MİİV kaldırılarak, görevleri Dâhiliye Vekâleti’ne devredilmiş, mübadil yerleştirme işlemlerinin Vekâlete bağlı Mübadele İmar, İskân Müdüriyeti Umumiyesi (İMU) tarafından yapılmasına karar verilmişti (TBMMZC, 10.12.1340).

Evlerin yapımı konusunda yapılan yazışmaların zaman alması ödemelerin geç yapılmasına neden olmakta, yeni konukların mevcut evlerde birkaç aile halinde geçici olarak yaşamalarını gerektirmekteydi. 1927 yılının son aylarına girildiğinde halde mübadillerin yerleştirilmesi için baraka evlere gereksinim sürmekteydi. Valilik bu sırada, yerleşkelerinden firar ettikten bir süre

sonra geri dönen Kıptilerle, Doğu mültecilerinin yerleştirilmesi sorunuyla uğraştı. Doğu mültecilerinden 70'i memleketlerine dönmüş, geri kalan 67'si memleketlerine dönecek malî olanaktan yoksun olduklarından dolayı (BCA, 272.80.4.12.3-9) konut gereksinimi sürmekteydi (BCA, 272.80.4.12.3-1).

Valilik 13 Ağustos'ta Kıptilerle Doğu mültecilerinin yerleştirilmesi için merkezde 40, Sarayköyü'nde 40, Çivril'de 30, Turayoğlu Çiftliği'nde ve Karakova'da 20, Salih Ağa Çiftliği'nde 10, Korucuk'da 10 baraka evin yapılmasına gereksinim duyulduğunu, evlerin yerlerinin krokilerini çıkaracak mühendise gereksinim duyduklarını, krokilerin tamamlanmasını beklemeden 150 baraka ev için gerekli havalenin gönderilmesini Dâhiliye Vekâleti'nden istedi (BCA, 272.80.4.12.3-13-14). Vekâlet kışın yaklaşması nedeniyle sıkışık durumda yaşayan mübadillerin yerleşim sorunlarını çözmeye çalışıyordu (BCA, 272.80.4.12.3-4). Vekâlet, iki ay sürede üç katı aşkın konut gereksiniminin nedenini Valilik'ten soracaktır (BCA, 272.80.4.12.3-13).

Valilik, 21 evde barınan mübadil ailelerin Denizli merkez ve kazalarında yerleşimlerine olanak bulunmadığından, kazalarda bulunan arazide yerleşebilmeleri için 100 karkas barakaların yapımına gereksinim duyulduğunu, bu evlerle birlikte diğer mübadil Kıptiler ve Doğu mültecileri için 50 ev ile toplam 150 çift baraka evin (BCA, 272.80.4.12.3-12, 14) daha önceden belirtilen yerlerde yapılması gerektiğini, Dâhiliye Vekâleti'nin 7 bin liralık havaleyi çıkarması durumunda bütün yerleşim sorunun çözüleceğini 14 Eylül'de belirtecektir (BCA, 272.80.4.12.3-11).

Valilik şehir çevresinde ekilebilir arazi bulunmasına karşın, boş ev bulunmaması nedeniyle (BCA, 272.80.4.12.3-2) kış ayı gelmeden şehirde evsiz vaziyetteki mübadil ve göçmenler için (BCA, 272.80.4.12.3-1) en azından 100 baraka evin yapımı karşılığı olan ödemenin gönderilmesi gerektiğini Dâhiliye Vekâleti Heyet-i Fenniye Müdüriyet-i Umumiyesi ve MİV'ne 16 Kasım'da yeniden bildirerek (BCA, 272.80.4.12.3-4) konut çözümünü sağlamaya çalıştı. Valilik, İMU'ni bilgilendirmek için uğraşırken kış kapıyı çoktan çalmıştı.

Dâhiliye Vekâleti Heyet-i Fenniye Müdüriyet-i Umumiyesi, yerleşimin sağlanmasında gerek duyulan 7 bin liranın 4 bin liralık kısmını 12 Aralık'ta çıkarabilmiş (BCA, 272.80.4.12.3-19), kış ayının ortasına gelinmesine rağmen ivedilikle evlerin yapımına başlanabilmişti.

Denizli'de mübadillerin çözüm bekleyen sorunlarından bir diğeri de dağıtılan araziler konusu olmuştur. Hatta, verilen arazilerden tatmin olmayan mübadillerin şikâyetleri üzerine 4. İMM, Denizli İmar İskân

Müdürü (İİM) Asaf Bey’den rapor istemiştir. Asaf Bey, 17 Temmuz’da 4. İİMM’ne gönderdiği raporda, şehre bir saat uzaklıktaki Goncalı Köyü ve Korucuk Çiftliği arazisindeki tarlalardan yeterli tutarda araziden dağıtım yapılmasına karşın, şehre uzaklığından dolayı mübadillerin arazileri kabul etmediklerinden yakınmaktaydı. Asaf Bey, merkez kasabada kalan mübadil her aileye verilecek ev bulunamadığından, birkaç ailenin birleştirilerek yerleştirildiğini, mübadillerin hepsinin şehir civarında arazi istediklerini, bu vasıfta 500-600 dönüm eldeki arazinin Denizli’ye ilk gelen kafiyele dağıtıldığından, daha sonra gelen mübadillere şehre bir saat mesafede bulunan Goncalı Köyü ve Korucuk Çiftliği civarındaki tarlalardan verilmesine rağmen, mübadillerin şehre uzaklığından dolayı araziyi kabul etmediklerini, bu durumda ellerinden başkaca bir şey gelmediğini belirtmekteydi (BCA, 272.11.19.91.18-13).

Valilik Denizli’ye gelen mübadillere bazı arazileri kiraya vererek harcamalara kaynak oluşturmayı plânladı. Nitekim, şehre 6 ile 10 km mesafede sulanabilir 3-4 bin dönüm araziden 200-300 dönümünün tekrar kiraya verilmesine çalışılmış (BCA, 272.11.18.84.5-1), şehre 10 km uzaklıktaki Tece civarındaki ekilebilir arazi MİİV’nin bilgisinde eski kiracıardan alınarak kira sözleşmesiyle mübadillere verilmişti (BCA, 272.11.18.84.5-2).

Denizli İİM, mübadillerden muhtaç ve fakir durumda olanlara yatak ve yorgan yardımı yapmış, bazılarının da Makinist Mektebi’nde ücretle çalışmalarını sağlanmıştı (BCA, 272.11.19.91.18-7, 4). Haziran ayında Eskişehir’den Denizli’ye gelen 8 nüfustan ibaret Grebeneli bir mübadil ailesi ise dört odalı bir eve yerleştirilmişler, şehre bir saat uzaklıktaki verimli araziden verilerek (BCA, 272.11.19.91.18-13) geçimlerini sağlamalarına olanak tanınmıştı. Şehir merkezinde yerleşimleri yapılan 540 nüfus mübadil arasında ise ortaklaşa yaşadıkları evlerin kullanımı ve başka konulardan kaynaklanan anlaşmazlıklar vardı (BCA, 272.11.19.91.18-8, 5).

Denizli’de mübadillerin bulunduğu yerler Vilâyet memurları ve Belediye Meclisi üyeleri tarafından her gün teftiş edilerek sağlık durumları hakkında gerekli müdahaleler yapılıyordu. Merkezde yerleştirilen Kavala’nın Samakol Köyü mübadillerinden bazılarına ziraat yapmaları için şehir yakınlarında 600-700 dönüm kadar arazi verildi. Ayrıca çeşitli alanlardan da arazi verilerek bu kafilenin konut ve arazi gereksinimleri giderildi. Samakol mübadillerinden sermayesi olanlara ticaret yapmaları için dükkân ve mağaza tahsis edildi. Merkezde yerleştirilen Siroz’un Zilhova Kasabası mübadillerinden bir kısmının 5-6 gün sonra Ödemiş ve Tire’de, bir kısmının da Manisa

havalisinde önceden yerleşmiş olan akrabalarının yanlarına gittikleri görüldü (BCA, 272.11.19.91.18-4, 1).

Zilhova Kasabası halkından yerlerini terk edip gidenlerin dışında, şehirde kalan 28 hanede 100'e yakın mübadil yaşantılarından memnundular. Bunların arazi gereksinimleri temin edilmişse de pek fakir kimseler olduklarından, verilen pulluk dışında tarım yapacak aletleri yoktu. Pulluğu çalıştıracak hayvanı dahi olmayan mübadillerin büyük kısmı amelelik yaparak geçimlerini sağlamaya çalışıyorlardı. Merkezde yerleştirilen Grebeneli 300 nüfustan bazılarında arazi ve bazılarında da dükkân, mağaza ve bir aileye de değirmen verilmişti. Denizli İİM, mübadillere konut yapmak amacıyla civar ormanlıktan kereste sağladı. Bazı aileler için de harap çiftlik binaları tamir ettirilerek oturulabilir konuma getirildi. Terkedilmiş mallara ait arazinin büyük kısmı şehre bir buçuk saat kadar uzaklıkta olduğundan, bir kısım mübadiller verilen araziye kabul etmemekte ve şehre yakın yerlerden arazi verilmesinde ısrar etmekteydiler. Şehir yakınlarındaki araziler önceden gelen mübadillere dağıtıldığından, bir dönüm bile boş yer kalmamıştı. Şehir civarında 500 dönüm kadar kır araziye ise mübadiller rağbet etmiyorlardı (BCA, 272.11.19.91.18-5, 2).

Honaz'a yerleştirilen mübadiller için tamir ettirilen 45 ev ve 5 imaretin gereksinimi karşılamaması üzerine, 40 hane mübadil merkeze bir saat ve Goncalı Tren İstasyonu'na 15 dakika mesafedeki boş evlere nakledildiler (BCA, 272.11.19.91.18-4, 1). Kendilerine yaklaşık 1.200 dönüm arazi, pulluk, çapa ve tohumluk mısır verildi. Bunlar bir taraftan tarlayı ekmekte bir taraftan da civar tarlalara giderek 80 kuruş gündelikle çalışmaktaydılar (BCA, 272.11.19.91.18-7, 4). Honaz'da 70 hanelik 284 nüfustan oluşan Grebene Kasabası ve Vraşno Köyü mübadillerine 260 dönüm mısır ekilebilen araziden olmak üzere 980 dönüm tutarında arazi dağıtılmıştı (BCA, 272.11.19.91.18-6, 2). Ancak, mübadillerin kendilerine verilen arazide çalışmadıkları, gereksiz isteklerle zaman geçirdikleri Nahiye Müdürü tarafından 7 Temmuz'da Asaf Bey'e bildirilmişti. Konuyu araştırmak amacıyla Honaz'a giden Vilâyet Emlâk-ı Milliye Memuru, Bayramın yaklaşması nedeniyle raporunu Bayram sonrasına ertelemiş ve verilen bilgiyi doğrulamıştı. Asaf Bey'e göre, mübadiller aralarındaki geçimsizlik ve huzursuzluk nedeniyle çalışmayarak istikballerini karartmaktaydılar (BCA, 272.11.19.91.18-6, 3).

Kıptiler yapı itibariyle serbest hayat tarzını benimsemiş, tarım alanında üretken özellikleri bulunmayan insanlardı. Radovişte'den gelerek Medreselerde yerleştirilen 141 Kıptî her suretle çalışarak hayatlarını kazanmaktaysalar da, tütün amelesi olarak Çal'a gönderilmiş olan 254 Kıptînin burada yaşayamayacakları, gerek kaza

İmar ve İskân Komisyonu’nun, gerekse mübadillerin artan şikâyetlerinden anlaşılmıştı (BCA, 272.11.19.91.18-6, 3).

Denizli İİM, bir yandan da 540 mübadile ekmek dağıtımını yaparak (BCA, 272.11.19.91.18-7, 4) onların yaşam koşullarını iyileştirmeye çalışıyordu. Ekmekler geç saatlerde ellerine ulaştığından, gece yarısına kadar dağıtımın sürdüğünü ve mübadillerin bir kısmının aç kaldığından yakınan Asaf Bey, 8 Temmuz’da ekmek alınan fırına her on günde bir yapılan ödemenin zamanında yapıldığı takdirde dağıtımın aksatılmayacağı konusunda Valiliği uyardı. Vali Cemal Bey, fırıncıyla bizzat görüşerek ekmeklerin zamanında verilmesini tembihleyip, Muhasebe memurunun da ödemeyi aksatmamasını isteyince sorun çözülebilmmişti (BCA, 272.11.19.91.18-9).

3. Mübadillerin Yer Değiştirme Sorunları

Her ne kadar Denizli ve Afyon’da Rum mübadilin az olması yerleşimin kolaylaşmasını sağlamışsa da bazı aileler bölgede durmamıştır (İskân Tarihçesi, 18). Eski yaşadıkları yerlerden değişik yerlere gelen kimi mübadiller uyum sorunu yaşamış, verilen arazilerin konumunu beğenmemişler, kimi parçalanmış aileler de yakınlarının yanına giderek özlemlerini gidermenin çaresini aramışlardır. Nitekim Denizli’nin iklimine uyum sağlayamayan mübadillerden ileri yaşlardaki bazı hastaların, özellikle yaz ayında hastalıklarının artması neden göstererek yer değiştirmek istedikleri, bazılarının sıla özleminden dolayı İzmir civarındaki hemşeri ve akrabalarının yanına gittikleri, bazılarının da mesleklerine uygun yerlere gitmeye çalıştıkları görülecektir.

Çal’a yerleştirilen Dramanalı mübadiller adına Bayram Ahmed, 3 Haziran 1924’te MİİV’ne telgraf çekerek yerleşim haklarından vazgeçip, Kuşadası’na yerleşen hemşerilerinin yanına gitmek istediklerini bildirdi (BCA, 272.11.18.88.20-1). MİİV, 12 Temmuz’da Çal Kaymakamlığı’na gönderdiği yazıyla mübadillerin yerleşim yerlerinin değiştirilmesinin uygun olmadığını bildirdi (BCA, 272.11.18.88.20). Vekâletin uygulamaları ise akrabaları olanların birleştirilmesine olanak sağlamak yönündeydi.

Mübadiller arasında parçalanmış ailelere de rastlanmaktadır. Grebene’nin Hisarlı Köyü mübadillerinden Abidin oğlu Cafer, Burdur’a yerleşimi yaptıktan sonra Denizli’de Korucuk Çiftliği’ndeki akraba ve hemşerilerinin yanına gelmişti. Eşini Burdur’dan getirerek yerleşim yerini değiştirmek isteyen Cafer’e bakılırsa Denizli İİM yerleşim değişimine onay vermiyordu. Cafer, 1 Eylül’de MİİV ve 4. İİMM’ne durumunu yazılı olarak bildirdi (BCA, 272.11.19.93.1). Cafer’in başvurusunu inceleyen MİİV, onun

Korucuk Çiftliği'nde amcaları bulunduğu anlaşılınca, aile fertleriyle birlikte yerleşmelerine 9 Eylül'de onay vererek sorununu giderdi (BCA, 272.11.19.96.4).

Grebeneli Tahir Behzad'ın Denizli'de hiç akrabası yoktu. Denizli'nin iklimine uyum sağlayamamıştı. Ailesiyle birlikte geçimlerini sağlamak amacıyla 1925 Aralık ayında Aydın'a amca ve dayıları yanına giden Tahir Behzad (BCA, 272.12.47.90.5-1) yerleşim değişikliği isteğinde bulundu. Dilekçesi Valilik tarafından 31 Aralık'ta Dâhiliye Vekâleti'ne ulaştırıldı (BCA, 272.12.47.90.5-2). Başvuruyu inceleyen İMU, Tahir Behzad'ın yerleşim hakkından ve muhaceretten vazgeçtiğine ve bir yardım talep etmeyeceğine dair taahhüt senedi alındıktan sonra, ibraz edeceği kayıtlı vesika oranında kendisine taşınmaz verilerek Aydın'a akrabalarının yanına geçmesine olur verdiğini 13 Şubat 1926'da Valiliğe bildirdi (BCA, 272.12.47.90.5-3).

Tahir Behzad, bu emir henüz Denizli'ye ulaşmadan önce, pek sefil ve perişan bir durumda kaldıklarını, Aydın'a nakilleri için henüz bir emir gelmediğini içeren 10 Şubat tarihli telyazısıyla Denizli Mebusu Yusuf Bey'den yardım istemişti. Tahir Behzad, nakil işinden bir haber gelmemesi üzerine Denizli Mebusu Yusuf Bey'e 23 Şubat'ta yeni bir telyazısı göndererek sefil ve perişan bir durumda olduklarını yardımcı olmasını istedi (BCA, 272.12.47.90.5-5). Yusuf Bey de Tahir Behzad'ın zor durumda bulunduğunu, olanak varsa başvurusunun bir sonuca bağlanmasını Dâhiliye Vekâleti'nden (BCA, 272.12.47.90.5-4) rica etti. İMU, Tahir Behzad'ın daha önceden belirtilen şartlarla Aydın'a akrabalarının yanına geçmesini sağlayan yerleşim naklinin yapıldığını 1 Mart'ta Mebus Yusuf Bey'e bildirerek sorunu çözümlemişti (BCA, 272.12.47.90.5-6).

Sarayköy'ün Turan Mahallesi'ne yerleştirilen Florina'nın Sotır Köyü mübadillerinden Şevki de yörenin su ve iklimine uyum sağlayamayan eşinin gün geçtikçe hastalığının artmasından yakınarak 8 Temmuz'da Dâhiliye Vekâleti'ne telyazısıyla başvuruda bulundu. Şevki Bey, gölü bulunan bir yere veya Bursa'nın Apolyond nahiyesinde balıkçılık mesleği yapan kayın babasının yanına yerleşiminin yapılmasını istemekteydi (BCA, 272.12.50.104.5-3). İMU, kendisine verilecek bakımsız evi tamir etmesi ve yol masrafını karşılaması karşılığında Florinalı Şevki'nin yerleşim yerinin değişimine 6 Eylül'de olur vererek (BCA, 272.12.50.104.5-4) sorunu giderdi.

Buna benzer bir talep Girit Kesriyeli mübadil Abdülmümin oğlu Hasan Efendi ve bazı mübadillerden gelmişti. Balıkçılıkla uğraştıklarını, yerleştirildikleri Sarayköy'de mesleklerini yerine getiremediklerini belirten Hasan Efendi ve bazı aileler İMU'nden 14

Ekim’de yerleşimlerinin hemşerilerinin bulunduğu (BCA, 272.12.50.104.5-3) Bursa’nın Apolyond nahiyesine aldırılmasını istediler (BCA, 272.12.50.104.5-1). Apolyond’da kendilerine verilecek ev olmadığını öğrenen mübadiller nakilden vazgeçtiler. Arazi ve ev talep etmeyen, verilecek bakımsız evi tamir ederek yol masrafını karşılayacağını (BCA, 272.12.50.104.5-2) kabullenen Hasan Efendi’nin yaptığı başvuru ise 21 Ekim’de İMU tarafından uygun görülerek onun Apolyond’a (BCA, 272.12.50.104.5-5,6) gitmesi sağlanacaktır.

Dâhiliye Vekâleti, vilayetlere yerleşimleri yapılanların evlerinden çıkarılmamaları konusunda önceden belirlenen bir talimat bulunduğu halde, 28 Haziran 1925 tarihli telgraf emriyle Denizli’deki Balkan Harbi göçmenlerinden memur olanları yaşadıkları evlerden çıkararak açıkta kalan mübadillere verilmesini sağlamaya çalıştı (BCA 272.12.54.135.1-3). Göçmenlerden bazıları yerleştirildikleri evlerden çıkarılmaları söz konusu olunca Denizli Mebusu Necib Ali Bey’e telgraf çekerek haklarında adaletin sağlanması konusunda yardımını istediler (BCA, 272.12.54.135.1-5). Necib Ali Bey’in girişimleri üzerine İMU, 17 Eylül 1927’de yakınlarını ziyaret amacıyla evlerinden ayrılan göçmenlerin tahliyelerini erteleyerek sorunu çözdü (BCA, 272.12.54.135.1-6). Ayrıca, askerlik görevlerini İstiklâl Harbi cephelerinde yerine getirdikleri sırada Hükümetçe yerleşim belgesi verilen göçmenlerden harap evleri tamir ederek yaşayanların buldukları evlerden çıkarılma sorunları giderildi (BCA, 272.12.54.135.1-4).

4. Çivril’de İskân

Çivril’e yerleştirilen mübadiller adına yapılması düşünülen baraka evler için harcama kaleminden ödenek istenmesine 1 Ağustos 1925 tarihi itibarıyla (BCA, 272.12.45.75.26-1) başlanmasına karşın, yapılan yazışmaların zaman alması ödeneğin çıkarılmasını geciktiriyordu. Nitekim İMU, Denizli Valiliği’nin mübadil barınakları için gereken 3.600 liralık ödeneği bir yıl gibi bir süre geçtikten sonra çıkarabilmişti. Gönderilen 3.600 liranın 1.738 lirası Mayıs sonuna kadar kullanılmış, evlerin çatılarının yapılması aşamasında 1.862 liralık kısım inşaat dönemi bittiğinden gelecek yılın bütçesine aktarılmıştı. Kış ayı yaklaştığından, çatıları tamamlanamayan evlerde mübadillerin barınmasında sorunlar çıkmıştı. Valilik, bu harcama kaleminin serbest bırakılması için 9 Kasım 1926’da İMU nezdinde girişimde bulundu (BCA, 272.80.4.12.3-5,22).

Çivril’in Bey Çiftliği’nde yerleştirilen Grebene mübadillerinden Ahmed oğlu Abdurrahman ve arkadaşları henüz üretici konuma

geçemedikleri ve Hükûmetten yardım alamadıklarını belirterek, tamamlanamayan evler dolayısıyla Valiliği sıkıştırıyorlardı. Çivril Kaymakamı Hamdi Bey, Bey Çiftliği'nde yerleştirilen mübadillerin her birine birer çift öküz, birer tane saban ve gereksinimleri kadar tohumluk verilerek her birinin beşerden on dönüm arpa, buğday ektiklerini, kendilerine 300 lira verildiği takdirde evlerini kendileri yapacaklarını söyleyerek laf cambazlığı yaptıklarını, bu kadar parayla evlerini yapamayacaklarını, asıl amaçlarının biran önce evlerinin tamamlanmasını sağlamaya yönelik olduğunu 25 Temmuz'da Valiliğe bildirerek (BCA, 272.12.45.75.26-2) konuya açıklık getirmişti.

Dâhiliye Vekâleti Heyet-i Fenniye Müdüriyeti, halâ söz konusu havaleye ne dereceye kadar gereksinim duyulduğunu sormaktaydı (BCA, 272.80.4.12.3-6). Denizli Valiliği istenen tutarın, yapımı yarım kalan evlerin tamamlanması için beklenen havale olduğunu tekrarladı (BCA, 272.80.4.12.3-17). İMU, baraka evler için ayrılan 1.862 liralık havalenamenin gerekli incelemenin tamamlanmasından sonra serbest bırakılacağını bildirdiğinde 28 Kasım'a gelinmiş (BCA, 272.80.4.12.3-3), havalenin gönderilmesi üzerine barakaların çatıları yapılarak kullanıma hazır duruma getirilebilmişti.

5. Denizli'de Yerel Yönetim Sorunları

Mübadillerin Türkiye'ye gelip yerleştirilmelerinden itibaren kendilerine verilen arazi ve evler konusunda şikâyetler eksik olmuyordu. Rumlardan kalan evler tamire muhtaç evlerdi. Sağlam olan evlere birkaç aile yerleştirildiğinde de kullanım sorunları çıkmıştı. Şikâyet konularından bir diğeri de verilen arazilerdi. Mübadillerin büyük çoğunluğu şehre yakın yerlerden tarla istiyor, istekleri karşılanmayınca da görevlileri İzmir Mıntıka Müdürlüğü'ne ve Dâhiliye Vekâleti'ne şikâyet ediyorlardı.

Benzer şikâyetler Denizli'de de yaşanmıştır. Valilik, emlak memuru İsmail Efendi'yi İmar, İskân Sevk ve Muamelât memurluğunu yürütmek üzere görevlendirdi. Ancak İsmail Efendi, mübadillerin artan taleplerini karşılamakta zorlanmış, eldeki olanaklarla işleri yürütmeye çalışınca da mübadillere ne arazi ne de ev verilmediği, evlerin fuzuli işgal altında bulunduğu, arazilerin ötekinin berikinin elinde olduğu ve onlara katiyen bakılmadığı ve görevini kötüye kullandığı suçlamalarıyla karşılaşmıştı. Mübadillerin şikâyetlerini Ankara'ya kadar ulaştırdıkları anlaşılıyor. Çünkü, Vekâlet atılı suçlamaların muhatabı İsmail Efendi'nin görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle tahkikat açarak, 4. İİMM Muavini Hamdi'nin en kısa zamanda Denizli'ye giderek konuyu araştırmasını (BCA, 272.11.18.88.20-13) istemişti. Haksız yere suçlanan İsmail Efendi 25

Haziran 1924’te aslî görevine geri dönmüştü. Boşta bulunan memuriyete Asaf Bey’in teşvik ve ricasıyla ikna edilen, görevine bağlılık ve dürüstlüğüyle tanınmış İmdad Gazetesi Başyazarı Asaf Kenan Bey aynı tarihte Vekâlet’in onayıyla getirilmişti (BCA, 272.11.19.91.18-2,14).

Yunanlıların yaşadıkları hezimetin ardından Rumların Denizli genelinde terk ettikleri evler yerel halk, memur ve subaylar tarafından rastgele işgal edilmişti. İstekleri karşılanmayan mübadillerin sürekli şikâyetleri üzerine Asaf Bey’in tedirginlik yaşadığı ve Mıntika Müdüriyeti’nin istediği bilgileri vermek çabasına düştüğünü görmekteyiz. Asaf Bey, kendilerine yeterli miktar ekilebilir arazi verilen mübadillerin şehre yakın yerlerden arazi istediklerini, yaptırdığı tahkikat sonunda İsmail Efendi hakkındaki atılı suçlamaların asılsız olduğunu, kimi mübadillerin çıkarlarını tatmin edemediğinden haksız suçlamalara muhatap kaldığının anlaşıldığını 17 ve 19 Temmuz’da 4. İİMM’ne rapor halinde bildirdi (BCA, 272.11.19.91.18-13,14).

4. İİMM, yersiz isteklerle verilen tarım arazilerini kabullenmeyenler dışında bütün mübadillere arazi, tohumluk mısır ve susam satın alınarak dağıtıldığını, pulluk, çapa benzeri tarım aletleri, ticaret ve sanat sahibi olanlara dükkân, mağaza, değirmen verildiğini, asılsız söylentiler nedeniyle Muavin Hamdi Bey’in tahkikat için Denizli’ye gönderilmesinin gereksiz olduğunu Vekâlet’e ileticek, İMU’nin Asaf Kenan Bey gibi çalışkan birkaç memur daha bulabilse kendini bahtiyar sanmalıdır şeklindeki kanaatini raporuna ekleyecektir. Atamaya rağmen istekleri karşılanmayan mübadiller tarafından yeni şikâyet ve söylentiler üretilmekteydi. Bu kere de Asaf Kenan Bey’in görev yerinde bulunmadığı söylentisi 4. İİMM’ne kadar ulaştırılmıştı. Mıntika Müdürü, memur sayısı müdürüyle birlikte üçe indirilen ve sonradan iki memurun istifasıyla vazife başında yalnız müdürü bulunun Denizli Vilayeti iskân memurluğu görevine, yaptığı başarılı çalışmalarla bilinen, Karaburun iskân memuru Kâmil Efendi’nin 20 Temmuz’da maaşlı olarak getirildiğini Vekâlet’e bildirerek (BCA, 272.11.19.91.18-2) şikâyetlerin önünü kesmek gereği duyacaktır.

Asaf Bey’in gönderdiği raporlar üzerine 4. İİMM, mübadillerin yerleştirilmelerinden kaynaklanan şikâyetlerin asılsız olduğunu, Denizli’de açıkta kalan kimsenin kalmadığını, terk edilmiş evlerin azlığı nedeniyle birkaç ailenin aynı eve yerleştirildiğini, tamirleri devam eden 15 evin tamamlanması ve memurlar ile subayların kiraladığı evlerin boşaltılmasıyla her aileye bir ev verilmesinin

mümkün olacağını 20 Temmuz'da Vekâlet'e yazacaktır (BCA, 272.11.19.91.18-1).

Mıntika Müdürlüğü'nün Denizli'deki mübadillerin sorunları dolayısıyla tahkikat yapılmasına gerek görmediği Muavin Hamdi Bey'i, Vekâlet'in ısrarı üzerine görevlendirdiği anlaşılıyor. Nitekim Hamdi Bey, Denizli'de açıkta muhacir kalmadığını, evlerin tahliyesinin sağlandığını, 15 evin tamir olunarak birkaç aileye verileceğini, muhacirlere arazi, tohum, ziraat aletlerinin verildiğini, bazı kimselerin verilen araziyi kabul etmediklerini, Nisbet Kanunu'nun uygulanması için İskân Komisyonu'nun toplandığını, Vali'nin olan bitenden bî haber olup birkaç saat çalıştığını, faaliyete getirilmesi gerektiğini içeren raporunu 12 Ağustos'ta Vekâlet'e (BCA, 272.11.19.91.18-2) göndererek şikâyet konularına açıklık getirdi.

Vekâlet 14 Ağustos'ta bu rapora dayanarak tamirleri plânlanan 15 evin tamamlanmasından sonra bir evde birden fazla ailenin kalması sorununun çözümlenip çözümlenemeyeceğini, kendilerine dağıtılan araziyi kabul etmeyenlerin kimler olduğunu ve araziyi neden kabul etmediklerinin bildirilmesini Mıntika Müdürü'nden istedi (BCA, 272.11.19.91.18-1).

Anlaşılan Vekâlet, mübadillerin şikâyetlerini 5 Ağustos'ta gönderdiği ayrı bir telyazısıyla Vali Cemal Bey'den de sormuştur. Cemal Bey, 20 Ağustos'ta bazı işler için ayrıldığı Çavdır'dan Vekâlete gönderdiği telyazısında, 27 Temmuz tarihine kadar Denizli'ye gelen mübadillerin yerleştirildiği, vilâyet traktörleriyle tarlaların sürülüp dağıtıldığı, binlerce dönüm mısır ve tütün ektirildiği (BCA, 272.11.19.92.2) bilgisini verecektir.

Konunun İMU'ne de yansıdığı ve 17 Eylül'de Vali'den açıklama yapmasının istendiği anlaşılıyor. Vali Cemal Bey, Denizli'de ev ve arazi verilmeyen mübadil kalmadığını, yapılan hasat sonrası 40-50 bin okka civarında tütün elde edildiğini (BCA, 272.11.19.96.12-1), mübadillere bina ve bahçe dağıtımının sürdürüldüğünü, kardeşleri, kayın biraderleri veya amcalarıyla birlikte bir eve yerleştirilen bazı mübadillerin müstakil ev verilmemesinden dolayı çeşitli suçlamalarda bulduklarını, mevcut şikâyetlerin asılsız olduğunu 6 Ekim'de İMU nezdinde yenileyecektir (BCA, 272.11.19.96.12-2).

Denizli'de mübadillerin yerleşimleri sırasında yaşanan sorunlardan biri de mülkî idare mensuplarının görevlerine gereken özeni göstermedikleri konusu olmuştur. Mıntika Muavini Hamdi Bey'in Vekâlet'e gönderdiği raporda belirttiği gibi, Denizli'de Vali ve memurların görevlerini yapmakta yetersiz kaldıkları anlaşılıyor. Nitekim Asaf Bey, Vali'nin birkaç saatliğine makamına geldiğini, Valilik katında yaptığı girişimlere rağmen mübadillerin sorunlarıyla

görevli İmar ve İskân Komisyonu toplanamadığından yakınmaktaydı. Gerçekten de Komisyon Başkanı tarafından yapılan davete rağmen, üyelerin hepsi birer gerekçe ileri sürerek toplantıya katılmıyorlardı (BCA, 272.11.19.91.18-7, 4). Asaf Bey, bazı üyelerin de şehir dışında görevde bulduklarından toplanamadıklarını, iaşeleri yapılan mübadillerden yardıma gereksinimi olanlarının belirlenememesinden dolayı hepsine yardımın sürdürüldüğünü, bu durumun maddî kayba neden olduğunu, Valilikten memurların toplantılara katılmama nedenlerinin sorularak toplantıya katılmalarının sağlanmasını istiyordu (BCA, 272.11.19.91.18-10). Komisyon üyeleri hakkında gizliden bilgi toplayan Asaf Bey, onların sorumluluktan kaçındıklarından dolayı toplantıya katılmadıklarını öğrenmişti (BCA, 272.11.19.91.18-7, 4).

Buna karşın Asaf Bey, mübadillerin ziraî gereksinimleri için gelen 1.000 liralık ödemeye mısır ve susam gibi tohumlukların satın alınmasına karar verecek olan İmar ve İskân Komisyonu’nun toplantıya davet edilmesini 9 Haziran’da Valilikten yazılı (BCA, 272.11.19.91.18-11) olarak istemek durumunda kalacaktır.

Asaf Bey’in yakındığı konulardan bir diğeri de Valilik Muhasebe görevlisinin düzenli kayıt tutmamasından kaynaklanmaktaydı. Asaf Bey, Vilâyet Muhasebe Müdürü’nden yazılı ve sözlü olarak istemesine rağmen, terkedilmiş ev, dükkân ve arazileri belirten defterin gönderilmemesinden dolayı muhacirlere ne kadar arazi verildiği, arazi verilmeyen mübadiller için nerelerde ve ne tutarda boş arazi bulunduğunun bilinemediğini, dolayısıyla yapılan başvurulara bir aya yakın zamandır yanıt veremediğinden yakınıyordu. Arazi kiralayanların ve mübadillerin haklı serzenişlerine dayanamayan Asaf Bey, 23 Haziran’da defterin, terkedilmiş araziler ve kirada olan tarlalar da belirtilmek üzere ilgili görevliden acilen istenmesini Valiliğe yazılı olarak bildirdi. Vali’nin girişimiyle Emlak-ı Milliye Memurluğu’ndan istenen defter 17 Temmuz’da getirilip (BCA, 272.11.19.91.18-12) mübadillerin işlemlerine bakılabildi.

Vali Cemal Bey’in pasif durumundan 4. İMM de yakınmaktaydı. Müdüriyet, sadece öğleden sonra birkaç saatliğine makamına gelebilen Vali Cemal Bey’in Denizli İmar ve İskân Komisyonu’nun toplanması konusunda etkisini gösteremediğini, mübadillerin üretici konuma geçmeleri için zafiyet gösterdiğini, eski usul gereği görev yaptığının anlaşıldığını, İskân Komisyonu’nun çalışır konuma getirilmesi gereğini 20 Temmuz’da Vekâlet’e bildirmek gereğini duyacaktır (BCA, 272.11.19.91.18-2).

Denizli’deki mülkî yönetimin durumunu yakından takip eden Vekâlet, 5 Ağustos’ta mübadillere emlak ve arazi dağıtımında

lakayidâne hareket edildiğinin anlaşıldığını, İskân Kanunu'nun 8. maddesi gereği kiralardan derhal feshedilerek mübadillere verilmesi gerektiğini belirtip, Vali Cemal Bey'den "Bilhassa sizin gibi eski arkadaşlarımdan yardım ve faaliyet beklemekteyim. Muvaffakiyet ve icraat hakkındaki cevabınıza muntazırım kardeşim" diyerek, sorunların giderilmesinde yardım ve çaba göstermesini beklediğini nazik bir dille hatırlattığında (BCA, 272.11.19.90.8), Cemal Bey bir aya yakın süredir Çavdır'da bulunuyordu.

1887 Balıkesir Burhaniye doğumlu, 1909 Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunu olan Vali Ali Cemal, Millî Mücadele'nin başladığı sırada Haymana Kaymakamı iken, 1919 yılının Eylül sonlarında Ankara Polis Müdürlüğü görevine getirildi. Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelişi sırasında M. Kemal'in dikkatini çekerek 21 Nisan 1920'de Çorum Mutasarrıfı, 1920 Eylül'ünde Denizli Mutasarrıfı olarak atanarak millî davaya hizmet eden bir bürokrat olarak dikkat çekmişti (Baltaoğlu, 1994: 267-271). Onun, Denizli'ye bir saat mesafede gözlerden uzak, yakınlarıyla kurduğu (Habip Boza, 1961) dost meclislerinin¹ etkisiyle, mübadillerin işlemlerine yeterli vakit ayıramadığı anlaşılıyordu.

Tartışma ve Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti mübadele sürecinde Denizli'ye gelen göçmenlerin konut sorunlarını, ekilebilir arazi gereksinimlerini sağlamaya çalışırken, kendi olanaklarıyla ilk yaşadıkları yerlere dönemeyen Doğu vilâyetleri mültecilerinin yerleşim sorunlarına da çözüm üretmek durumunda kalmıştır.

Denizli ve çevresinde Rumların terk ettikleri evlerin çoğunun tamire muhtaç olması nedeniyle yerleşimde sıkıntılar çeken Denizli İmar ve İskân Müdürlüğü, odaları ailelere bölüştürmek ve baraka evler yapmak suretiyle mübadillerin sorunlarını çözmüştür.

Kaliteli tütün ekimine uygun, havadar toprakları olmasına karşın Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin tütüncü olan mübadillerden Denizli'ye çok az sayıda yerleşim yapması ekonomik bir kayıp olarak değerlendirilmektedir.

Denizli ve çevresinde yaşayan Rumların Yunanistan'a dönmesiyle boşalan evlere mübadillerin yerleştirilip, iaşelerinin sağlanması ve üretici konuma getirilmeleri aşamasında yüzbinlerce insanın sorunlarıyla uğraşan Hükûmet, Denizli'ye yerleştirilen mübadillerin yeni konut gereksinimleri konusunda bürokratik işlemlerin zaman alması nedeniyle gecikmeli de olsa sorunları giderebilmiş, Denizli'nin

¹ (<http://turktoresi.com/viewtopic.php?p=5993>)

yeni konukları yörenin tarım hayatının canlanmasına önemli oranda katkıda bulunmuşlardır.

Sonuç

Bu çalışma, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi gereği Denizli ve kazalarına gelen mübadele göçmenlerinin parçalanmış aileler, bir binada iki aile konumunda yaşamak zorunluluklarına rağmen üretici konuma gelme süreçlerini, bazı resmî görevlilerin umursamazlığına karşın, Denizli Valiliği’ndeki memurların göçmenlerin sorunlarını çözmek için yaptıkları çalışmaları içermektedir.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerinin dil içi çevirisi yapıldıktan sonra değerlendirilen bu yerleşim konusu, kent tarihi konusunda yapılacak çalışmalara kaynak oluşturacak orijinal bilgiler içermektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]

BCA, 272.11.18.84.5-1, 2.

BCA, 272.11.18.88.20-1, 13.

BCA, 272.11.19.90.8.

BCA, 272.11.19.91.18-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15.

BCA, 272.11.19.92-2.

BCA, 272.11.19.93.1.

BCA, 272.11.19.96.4.

BCA, 272.11.19.96.12-1, 2.

BCA, 272.12.45.75.26-1, 2.

BCA, 272.12.47.90.5-1, 2, 3, 4, 5, 6.

BCA, 272.12.50.104.5-1, 2, 3, 4, 5, 6.

BCA 272.12.54.135.1-3, 4, 5, 6.

BCA, 272.80.4.12.3-1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 11, 13, 14, 15, 17, 19, 22, 23, 24, 25, 26.

Kitap ve Makaleler

Ahenk (1923). 10 Ağustos.

Arı, K. (1989). 1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir’de “Emval-i Metruke” ve Mübadil Göçmenler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15, 691-706.

Arı, K. (2003). *Büyük Mübadele, Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Baltaoğlu, A. G. (1994). Atatürk'ün Seçkin Bir İdarecisi: Ali Cemal Bardakçı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1, 267-282.
- Bildirici, Y.Z. (2010). Milli Mücadele'de Buldan. *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15, 21-35.
- Çapa, M. (1990). Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2 (5), 49-69.
- Erdal, İ. (2014). Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Olma Konusu ve Mübadeleden Iskat (Çıkma) Yolları. *TSA*, 3, Ocak/January, 123-141.
- Goularas, G.B. (2012). 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerin Yaşatılması. *Alternatif Politika*, 2, 129-146.
- Güner, Z. (2007). Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İskân Politikası. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi ICENAS 38 (10-15 Eylül 2007)*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1453-1466
- İpek, N. (2000). *Mübadele ve Samsun*. Ankara: TTK Yayınları.
- İskân Tarihçesi*. (1932). İstanbul: Hamit Matbaası.
- Keskin, M.A. (1989). *İzmir Valileri*. İzmir.
- Kodaman, Ö. (2008). *Türkiye ile Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Kahramanmaraş.
- McCarthy, J. (1998). *Müslümanlar ve Azınlıklar-Osmanlı Anadolu'sunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu*. İstanbul.
- Müderrişoğlu, A. (1994). Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları. *Atatürk Yolu Dergisi*, 13, 27-53.
- Toker, T. (1973). *Kuvayı Milliye ve Milli Mücadelede Denizli*. *TBMMZC*, (1340). Cilt: I, İçtima: 19, 10 Aralık.

Mülakat

1961 Grebene doğumlu mübadil Habip Boza (07.09.2019)

İnternet Kaynakları

<http://turktoresesi.com/viewtopic.php?p=5993> Erişim tarihi 11.12.2019.

